

Предраг Ј. Мутавцић*

Дина Дмитровић

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Anastassios L. Kampouris

Democritus University of Thrace

Faculty of Humanities and Social Studies

<https://doi.org/10.18485/analiff.2018.30.2.9>

811.163.41'373.7

811.14'373.7

811.135.1'373.7

Originalni naučni rad

Primljen: 07.09.2018.

Prihvaćen: 12.11.2018.

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА КЉУЧНОМ РЕЧЈУ *НОВАЦ* У САВРЕМЕНОМ ГРЧКОМ, РУМУНСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Беше некада време када се будала лако расијајала од новца.

Сада се то дешава свакоја дана свакоме.

(Adlai E. Stevensen III, 1900-1950; амерички дипломата
и политичар)

Основну окосницу овога рада представљају фразеологизми који су изведени (формирани) било уз помоћ примарне лексеме *новац / њара (ñare)* у три савремена балканска језика, грчком, румунском и српском језику, било неке секундарне лексеме (попут *ирош, њалир, крајцара* и слично) која се такође односи на новац, а која је у ранијим историјским периодима била у оптицају. Све забележене фразеологизме разматрамо понајпре компаративно, потом и контрастивно. На крају рада смо се укратко осврнули и на статистичке податке до којих смо дошли током анализе. Основни закључак који се намеће јесте да између наведених језика превагу односи фразеолошки нулти степен структурне еквиваленције, док семантички ниво еквиваленције углавном припада делимично подударној категорији. У неку руку, ово није за чуђење, будући да је човеков однос према новцу, са једне стране, мање-више универзалан, али му је, са једне стране, у сваком језику приписана посеб-

* Поштанска адреса: Филолошки факултет, Катедра за неохеленске студије, Студентски трг 3, 11000 Београд. Контакт (e-mail): predrag.mutavdzic@fil.bg.ac.rs

** Рад је написан у оквиру пројекта Министарства науке, просвете и техничког напретка Републике Србије *Језици и културе у времену и њросиору* (број 178002).

на улога и значај због посебних друштвено-културолошких условљености. Отуда су разматрани балкански језици пре хомотипични него идиотипични. Овај рад би уједно могао бити од користи у виду предлога (смерница) за најадекватније или најприближније преношење фразеологизама приликом превођења са неког или на неки од разматраних балканских језика.

Кључне речи: новац, савремени грчки, румунски, српски, фразеологизми, еквиваленција.

1. Уводно разматрање

У својој књизи *На ваш новац се рачуна*¹ амерички финансијски стручњак Хауард Дејтон навео је како се у Библији новац и сви појмови везани за имућно стање, или поседовање материјалних вредности, наводе тачно 2.350 пута. То је далеко више од свих појмова који се односе на Христове речи о љубави и поштовању или, чак, о рају и паклу заједно. Да је новац тај који знатно ремети односе међу људима у друштву, било да је реч о блиским члановима унутар породице, било шире сагледано, о појединцима који сачињавају једну заједницу, Библија недвосмислено указује у истој оној мери у којој се подвлачи и то да његово поседовање и среброљупство најчешће заслепљују човека, постајући ако не главни, а онда свакако један од најважнијих критеријума процене, вредновања и одабира људи. Отуда је главна порука Библије да је највећа вредност, највеће богатство које човек може икада поседовати, управо оно које се тиче не материјалног (дакле, спољашњег), него духовног (унутрашњег). Међутим, људска је природа ипак пре склона да себи удовољава него да се одриче, а уколико је удовољавање могуће остварити путем новца, тада се све моралне и обзирне ограде најчешће и потиру. Одвајкада новац има неодољиву, безмало хипнотичку моћ дубоко везану за појединца у већој или мањој мери, а што се да сагледати у непосредном односу сваког појединца према новцу.

Није сасвим тачно, како се данас уврежено схвата, да је новац у нашем добу постао доминантан чинилац људског живота. Изгледа да је овакво схватање зачето од онога тренутка када је човек почео да га кује и да му (при)даје одређену вредност. Додатно, новац, баш

¹ Howard Dayton. (1997). *Your money counts. The Biblical Guide to Earning, Spending, Saving, Investing, Giving and Getting Out of Debt.* Tyndalle House Publishers.

као и сваки други материјални предмет, поседује тек симболичко значење које се, од друштва до друштва, од културе до културе, знатно мења, и поред тога што му је суштина иста – да буде готов посредник. Управо симболика новца се може илустровати следећим примером: у највећем броју друштава постоји новчаница на којој је одштампана бројевна ознака 500 – и док у некој друштвеној заједници то може бити нечија цела месечна плата, у некој другој је то тек довољно за млеко и хлеб на дневном нивоу. Из тог разлога новац представља веома посебну „*društvenu vezu sa dva lica, licem nužnosti i obveza, te licem otvaranja prema razmjeni i povjerenju*“ (Aglietta-Orléan, 2004: 37). Из тог разлога је могуће рећи како је новац наша и (насушна) потреба, али и завист у форми посебне „животне енергије“ која пружа у истој мери и моћ и задовољство, без обзира на њихову врсту.

На Балканском полуострву, а посебно код Јужних Словена, и данас се задржало древно веровање да ће, уколико се у кући држи метла са дршком окренутом надоле, домаћинство увек имати новца. По својој прилици древно је и веровање како никада нећемо бити без новца, под условом да у новчанику држимо кованице тако да су увек главом окренуте према власнику новчаника. Још једно од веома распрострањених народних балканских веровања каже да се никоме не позајмљује хлеб и/или со, с обзиром да се тиме призива оскудица и немаштина у новчаном погледу, отприлике у оном распону коју носи пословична изрека у виду клетве *габоиџа имао, ња немао*, чије се ауторство приписује Јеврејима.

Наша друштвено-породично стечена, а потом кроз живот индивидуално развијена, навика да будемо у одређеној мери емотивно везани за новац се у савременом потрошачком друштву испољава преко добро смишљених и циљаних рекламних кампања у којима се појединац подстиче да троши новац. Отуда је више него јасно зашто је некада тешко бити *homo economicus*, пре свега рационалан: превагу односи наше лично задовољство и позитивно емоционално стање у односу на потребу да се здраворазумски приступи куповини и, самим тим, трошењу новца. Једна релативно скорашња медицинска студија (Camerer et al, 2005; посебно видети стране 31-42) недвосмислено је показала како постоји директна веза између оштећења мозга, тачније фронталног кортекса, и импулсивног трошења новца: најчешћи узрок оваквом понашању последица је неког обољења које доводи до смањења способности појединца да економски одлучује, односно

да се рационално односи према новцу. Како се види из радова друге групе научника (Spinella et al, 2007; Spinella et al, 2008), главни циљ њиховог проучавања тицао се покушаја да се установи на који су начин повезани понашање и однос према новцу код пунолетних испитаника с установљеним психичким потешкоћама које су настале као директна последица физичког (органиског) оштећења мозга. У анализу су укључили и особине личности као и њихове навике у вези са трошењем новца. Главни закључак до кога су дошли јесте следећи – сви испитаници, код којих је уочена већа дисфункција префронталног кортекса, новац су схватили као средство којим:

- а) искључиво задивљују своју непосредну околину,
- б) знатно могу утицати на друге људе, посебно на њихово понашање и на дружење,
- в) се постиже успех у друштву, и то искључиво у облику моћи и каквог престижа.

Као општа карактеристика свих испитаника испољила се та да су много мање бринули о обезбеђивању финансијске сигурности у својој будућности, што недвосмислено показује да је новац за њих везан само за садашњи тренутак и за садашње (тренутне) потребе. С обзиром да је одсуство свести о било каквом планирању штедње (или уштеде) непозната когнитивна категорија (прецизније речено, категорија само као идеја постоји, али се уопште не узима у ментално разматрање), према њој се испитаници нису рационално поставили.

Сва ова сазнања се сасвим лепо уклапају у запажања Вебера и сарадника (Weber et al, 2009) како је средњи префронтални кортекс одговоран за пружање најразличитијих представа о новцу, будући да се у њему формирају сва наша појмовна испољавања (одређења, схватања, вредност, односи итд.) према њему. У том погледу надметање између рационалног и емотивног расуђивања, рационалног и (не)ограниченог трошења новца код сваког појединца представља праву борбу између реалног и иреалног, корисног (односно, потребног) и беспотребног (дакле, оног не нужног). Како се чини, ниједно друштво позитивно не сагледава расипничко трошење новца (обично је везано за раскалашност и разматање), већ за штедњу, стварање и увећавање богатства, али исто тако се негативно односи и према (претераном) шкртарењу и тврдичлуку баш као и према стицању богатства на непоштен или грамзив начин.

2. Циљ и методологија рада, корпус

Главни циљ рада оличен је у контрастивном и компаративном сагледавању фразеолошких јединица одабраних на основу кључне речи *новац* у три несродна савремена балканска језика – у српском, као полазном, те у грчком и румунском као циљним. Међутим, уколико имамо у виду да компаративан приступ нужно захтева сагледавања и из обратног правца, полазни језик може бити и било који други од наведених, будући да се у сваком од њих фразеолошка слика формира углавном на посебне начине, следећи оне принципе творбе фразеологизама који су за тај језик од значаја.

За потребе овога рада, као и због потребе да будемо методолошки доследни, определили смо се да све идиоматске конструкције називамо двојак – фразеологизмима или фразеолошким јединицама (конструкцијама) – не залазећи при томе у сва пропратна теоријска тумачења и сагледавања у вези са њиховим именованима, класификацијама и одређењима која се могу пронаћи у релевантној лингвистичкој литератури. У оквир фразеологизама уврстили смо и све забележене паремије које се, због своје стабилне структуре, посматрају у релевантној литератури као посебна (под)врста фразеолошких конструкција, с обзиром да „представљају по себи *тјекстове*, односно вербалне облике који имају независно значење и који се могу употребљавати самостално“ (Пермяков, 1988: 83), што их, према њиховим унутрашњим одликама, умногоме приближава фразеолошким јединицама као чврстим (устаљеним) фразама (Мршевић–Радовић, 1987: 23), док се са лингвокултуролошке стране „културна информација чува у унутрашњој форми ових јединица и даје им национално-културни колорит“ (Маслова, 2007: 82).

Исто тако, у раду настојимо да, без обзира на смер кретања:

- а) сагледамо колико постоји поклапање између посматраних фразеолошких структура,
- б) пронађемо најбољи могући преводни еквивалент (односно, семантички парњак), те
- в) да утврдимо да ли је могуће говорити о међујезичкој, међулексичкој и међусемантичкој подударности.

Сви примери код којих се појављује нулти степен структурно-семантичке еквиваленције означени су астериском, а подвучени су они

код којих постоји делимична структурна еквиваленција (у виду различитих лексичких елемената). Ради што јаснијег увида у фразеолошку ситуацију, сви су примери на грчком и румунском језику дати као глосе, односно у заградама се налазе њихови буквални преводи. Такође, ради што јасније илустрације и аргументованости, применили смо у раду и статистичку методу чији је задатак да покаже степен еквиваленције у оквиру фразеолошке слике у наведеним балканским језицима.

Као извори ексерпције грађе за анализу фразеологизама са кључном лексемом *новац* у наведеним језицима послужили су материјали традиционалног (затвореног) и модуларног (отвореног) типа. То ће рећи да смо се ослањали не само на све доступне речнике – и опште и фразеолошке – једнојезичне и двојезичне наведених балканских језика, укључујући ту и оне који се могу пронаћи на интернету као целокупна издања као *online* верзија (њихов потпуни списак приложен је на крају рада), него и на *Google* претраживач у својству помоћне (секундарне) форме провере како употребе тако и значења фразеологизама из корпуса².

3. О новцу и његовој дефиницији

Sooner or later, we sell out for money.

Tony Randall (1920-2004)

На питање „шта је новац?“, могу се добити веома различити одговори, све у зависности од тога шта се под појмом новац подразумева. Као и све што се производи у друштву, и новац се посматра као опште богатство, односно као крајње специфична роба, која може задржати дуже времена своју вредност – зато је новац замена за злато, односно изједначен је са њиме³ – и куповну моћ. Отуда новац у сваком

2 Интернет претраживач је сасвим погодан у овом погледу, будући да има више могућности од једноставног претраживања интернета. Са друге стране, *Google* (или било који други доступан интернет претраживач) има своја одређена техничка и друга ограничења која се виде у томе да још није у стању да понуди довољан број језичких примера нити (све могуће) контексте употребе забележених фразеологизама из корпуса.

3 И данас злато у финансијским трансакцијама функционише као замена за новац, односно као покриће за њега. Познато је кроз историју да су једино злато и сребро били метали који су сами по себи представљали вредност.

друштву има (условно и/или дословно схваћено) привилеговану (безмало монополску) улогу такозваног универзалног еквивалента преко кога се неминовно преламају (изражавају, израчунавају, испољавају, квантификују...) углавном све вредности, самим тим и сва добра која се у једном друштву произведу или остваре [створе] на било који начин (Mishkin, 2007: 8). Другим речима, новац је посебна обрачунска јединица карактеристична за свако друштво. Италијански професор економије Грацијани изнео је две главне одреднице новца, по њему:

- а) „новац је посредно средство размене, пошто се у оквиру савремених економија плаћање обавља искључиво новцем,
- б) новац је облик богатства, пошто безмало свако може део или целокупно своје имање да држи у облику текућег салда“ (Graziani, 2003: 5).

Према већини признатих економиста, новац је посебна апстрактна категорија која се одређује као укупна прометна вредност богатства једног друштва, имајући у виду да се унутар њега путем новца обављају све (замисливе, остварљиве...) трансакције. Из тог разлога је новац универзално средство чија је сврха међусобно упоређивање и размена свих производа људског рада (Smithin, 2000: 14). Додатно, „новац је друштвена институција и јавно добро“ (Tobin, 2008⁴), с обзиром да „значајно смањује трошкове свих трансакција на које се односи“ (Păun, 2010: 7). Како Манкив наводи (Mankiw, 2006: 628), економско одређење новца подразумева једино оне облике богатства које продавци регуларно прихватају као замену за робу и услуге, попут готовине или такозваних хартија од вредности⁵.

Уколико се отвори било који општи речник и погледа како је дефинисана лексема *новац*, наилази се на следећа доступна тумачења:

А) у српском:

- а) нарочито израђен метал или папир утврђене вредности, који издаје држава, а служи као средство плаћања,

4 http://www.dictionaryofeconomics.com/search_results?q=silver%20standard&field=keyword

5 Поседовање, на пример, акција означава нечије формално богатство, с обзиром да оне нису новац у правом смислу те речи, већ замена за њега. Зато нико не може у продавници куповати робу њима.

- b) метални комад, новчић, пара,
- c) одређени (новчани) износ, сума,
- d) богатство, капитал (РМС 3, 1967: 804)

Б) у грчком:

- a) економско добро заједнички прихваћено као средство којим се купују и продају друга добра и услуге, а које функционише као мера њихове вредности,
- b) званична валута, новчићи и папирне новчанице које издаје једна држава,
- c) новчано имање, богатство којим појединац располаже,
- d) ботатство и богати,
- e) плата, добит (Μπαμπινιώτης, 1998: 1987)

В) у румунском:

- a) општи еквивалент вредности робе; метална или папирна монета препозната као средство плаћања и размене у једном друштву, одређена на основу друштвеног узуса са природном основом у злату,
- b) у свакодневном говору папирна или кована новчаница⁶.

На основу изнетог упоредног прегледа увиђа се да се новац у начелу исто лексикографски одређује, те отуда овакав вид дефинисања у форми знања из речника (dictionary knowledge), које је, пре свега, практичног (приручног) и релативно поједностављеног карактера – како је Ланг назначио „речник не представља теоријску конструкцију, већ је [чист] попис речи (Lang, 1983). Насупрот њега стоји такозвано енциклопедијско знање (encyclopedic knowledge) које унеколико друкчије дефинише појам новца. Тако, на пример, у *Малој Просветиној енциклопедији* (књ. 3, 1978: 674-675) стоји код одреднице новац следеће објашњење:

новац

1. *средство које посредује у размени роба: комад метала, искован или изливен, одређеној квалитетној тежини, за широм јамчи његов издавалац, служи као средство у промену роба. Израз је и облик вредности роба, и на тој подлози*

6 <http://dexonline.net/definitie-ban>

има разне функције у оквиру робне размене; израз је и чинилац привредне и културне историје.

2. *новац као ошћиа роба је роба која у оквиру робної свеїа има йосебну функцију, иїј. [...] айсолуїна је роба чија је друшїивена улоїа да буде израз вредносїи свих друїих роба, да йредсїавља вредносї робе.*

док се у *Хрваїској енциклопедији* Лексикографског завода „Мирослав Крлежа“ наводи како је

novac – institucionalno sredstvo koje vjerovnik na osnovi društvene konvencije ili zakonske obveze prihvaća uzeti od dužnika za pokriće njegovih obveza koje mogu nastati na osnovi različitih transakcija (sv. 7, 2005: 756).

Из указаних цитата се увиђа да се ове дефиниције у знатној мери подударају са дефиницијама новца претходно изнетих у оквиру ускостручног (економског) одређења, али опет поседују и неке своје одлике које их од тог одређења удаљавају.

4. О лексемама за именовање новца

У савременом грчком, румунском и српском језику, поред основне лексеме којом се означава одређена (или неодређена) количина новчане вредности, постоји барем још једна лексема која је у равноправној употреби у свакодневном говору и која улази у фразеолошке конструкције. У грчком фигурирају три лексеме – две изворне (домаће): *χρήμα* (множина: *χρήματα*) и *λεφτά* (искључиво у множини), и једна позајмљена у виду турцизма *παράς* (множина: *παράδες*) која је раширена и у свим осталим балканским језицима. У румунском, уз овај турцизам (*para*), у напоредној употреби је и лексема *ban*⁷.

⁷ Етимологија ове лексеме је и данас неразјашњена. Према неким још недовољно потврђеним виђењима, има везе са мађарском и словенском титулом *бан / bán* (< протокелтски **bāno-*), с обзиром да су у средњем веку угарским и румунским областима управљали банови који су имали право да

Истоветну ситуацију запажамо и у српском – поред лексеме *новац*, фигурира и лексема *īара / īаре*. Назначимо и то да је алтернативна употреба ових лексема свакако просторно условљена, будући да се у наведеним језицима директно осликавају сви некадашњи културни додир и утицаји који су допирали из оријенталне сфере. У том погледу може се рећи да су ово базичне (или примарне) лексеме у апсолутном парасинонимијском односу уз које стоји и низ других лексема, понајпре оних жаргонских, колоквијалних, каква је, на пример, лексема *лова*, која као таква још постоји у румунском (не и у грчком), или *кинџа* (само у српском).

Поред ових лексема, оно што смо приметили на основу сакупљене грађе јесте и то да су у сва три језика задржани бројни пређашњи називи за новац који је некада био у оптицају дуже или краће време у различитом историјском тренутку. У питању су такозване секундарне лексеме које се и даље употребљавају у свакодневном говору, можда више у жаргону, регионално или у оквиру породице, а свакако су различитог етимолошког порекла, као што су

А) у румунском⁸:

а) латинског: *arginiți* (у слободном преводу „новчићи“)⁹ = *бели новци* = *та аспра*

б) мађарског: *pițulă* (< *picula* /= „новчић“/)

в) руског: *pitac* (< *пѣшац*; у слободном преводу „петобанка“)¹⁰

д) турског: *mangār* (< *mangır*¹¹), *para*¹²

кују свој новац. Са друге стране, Ђоранеску (Ciogănescu, 2002: 76) сматра да је у питању средњовековни латински термин *banus* (у значењу „порез“, „разрез“) који је првобитно заживео у разговорном немачком као *Ban* да би потом ушао у румунски преко мађарског.

8 Професор романистике Коман Лупу објавио је књигу под насловом *Из историје именованга монета у румунском језику* (*Din istoricul numelor de monede în limba română*, București: Editura Universității din București, 2006) у којој је пружио детаљне и веома занимљиве податке у вези са свим монетама које су биле у оптицају у румунским земљама у периоду од 15. до 19. столећа.

9 Реч је о лексеми латинског порекла чији је основно значење „сребрњаци“.

10 Назив у руском изворно означава новчић од пет копејки.

11 У турском језику је некада означавала ситан бакарни новчић, док у данашњем турском аргоу има еквивалент лексеми *лова*.

12 У турском се и данас под овом речју подразумева ковани новац, односно новчић без обзира на његову вредност.

- e) украјинског: *sorocovăţ* (< сороковец)¹³, *lăascaie / lăţcaie* (< ляцки)¹⁴
- f) ромског: *lovele* (< *lovo*; cf: лова)¹⁵;
- g) француског: *franc*
- h) немачког: *sfanţ* (< *Zwanzig/er/*)
creiţar(i) (< *Kreuzer*)
groş (< *Grosch* < *grossus* /латински/; cf: грош)
ort (< *Ort*)

Занимљиво би овде било напоменути да се унутар овог списка речи налазе и две чије је етимолошко порекло и даље непознато, или недовољно разјашњено, а то су:

- i) *mardei*
- j) *gologan*¹⁶

а чији би преводни еквиваленти највише одговарале српској лексеми *ипаре*. Све наведене румунске лексеме (под а-е, као и i-j) данас означавају новац мале вредности, дакле „сића“, „ситнина“, „ситниш“.

Б) у српском:

- a) лова
- b) кинта¹⁷ (< албански: *qintar* = „новчић“)
- c) пенези¹⁸, филер (< мађарски: *pénz* /= „новац“/, *fillér*¹⁹)

13 Некада је ова лексема означавала сребрни новчић чија се вредност, у зависности од територије на којој је била у оптицају, мењала (Украјина, Русија, Молдавија, Влашка).

14 Реч је о бакарном новчићу који се у румунским земљама употребљавао све до средине 18. столећа, а чија је вредност била око пола паре.

15 И у мађарском се чује ова реч, додуше више у разговорном језику и у сленгу – *lové*.

16 И поред тога што извесна тумачења говоре у прилог словенском корену, глава (руски *иполова*), она су недовољно утемељена.

17 И у бугарском постоји истоветна лексема – *кинџи* (= пари).

18 Више као регионална реч у Војводини, Славонији и Барањи.

19 Филер је стоти део форинте. Све до 1992. године био је у оптицају када га је званично повукла Мађарска народна банка (Magyar Nemzeti Bank).

- d) марјаш (< мађарски: *márias*²⁰)
- e) крајцара (< немачки: *Kreuzer*)
- f) цвоњак (< немачки: *Zwanzig/er*)
- g) грош

В) у грчком, које су двојке :

• са једне стране су страног, понајпре западноевропског, порекла, као што су наредне:

- а) φράγκο (= франак) = „новац“
- б) τάλιρο / τάλιρα (= талир)²¹
- в) φλουρί / φλωρί (= флорин) = „новац“²²
- г) μπιкиκίνια (< *piccolo*) = „ситнина“, „сића“
- д) πεκούνια (< латински *pecunia*) = „лова“
- ђ) μπαγίόκο (< *baiocco*)²³ = „паретине“, „гомила пара / велике паре“
- е) γρόσι (= „грош“)

• са друге стране су то изворне грчке лексеме, али са новим придодатим (метафоричким) значењем, као што су:

- ж) μαλλί (= „длака“, „влас“, „коса“, „вуна“) = „лова“
- з) μαρούλι (= „зелена салата“) = „кинта“
- и) όβολο (множина όβολα²⁴) = „цвоњак“, „жута пара“

20 Назив потиче од апелатива Марија (Mária). У питању је сребрњак кован за време владавине угарске краљице Марије Анжујске (1371-1395) на коме је писало с обе стране *moneta Marie*.

21 Пре увођења евра, ова лексема је означавала новчаницу од пет драхми, сада од пет евра. Најчешће се употребљава у множини и тада носи значење „велике / добре паре“, „пуно пара“.

22 Напоменимо овде једну културолошку занимљивост: да се и даље у чесницу код Грка ставља само „флорин“.

23 Значење овог италијанизма је у грчком умерено: изворно, у италијанском се од средњег века па до 1865. године њиме указивало на новац веома мале вредности (пару).

24 Наведена лексема је препознатљива у српском у оквиру усвојене речи обол. У старој Атини шест сребрних обода чинило је једну драхму. Да обол ипак није био „ситнина“, наводи у својој књизи Дејвидсон, указујући да је, на пример, цена времена проведеног са куртизаном обично износила три обода (Davidson, 1998: 59).

- j) χαρτούρα²⁵ = „сића“

а које се углавном односе, како и преводни еквиваленти показују, на малу своту новца, дакле на „сићу“, „парице“, „ситнину“ и слично.

Како се може сагледати из датог прегледа, највећи број и даље задржаних лексема за означавање новца у сва три језика је страног порекла.

5. Фразеологизми са речју *новац*

Укупан број свих забележених фразеолошких конструкција, укључујући и пословице, са неком од лексема за именовање новца у назначеним језицима јесте 239, а по језицима то изгледа овако:

грчки:	65	26,53%
румунски:	96	39,18%
српски:	84	34,28%
<hr/>		
укупно:	245	100,00%

5.1. О комутацији лексема унутар фразеологизама. Подударност фразеологизама.

Оно што се дâ приметити јесте да се у сва три језика запажа комутација примарних лексема унутар појединих фразеолошких конструкција, што јасно показује колико су оне и формално, и функционално, и семантички апсолутно изједначене; на пример:

²⁵ Ова лексема означава бакшиш који су обично музичари добијали у кафани.

зарађивати новац / паре <i>κερδίζω / βγάζω χρήμα</i> <i>a face bani</i> (= „правити“)	a se sulca pe bani <i>ὕλιβαῑιι у новцу / ὕарама</i> <i>κολυμπάω στο χρήμα / στα / στα</i> <i>φράγκα</i>
a face bani / parale <i>(на)ὕравӣӣи (гобре) ὕаре / новац</i> <i>κάνω / βγάζω χρήματα / λεφτά</i>	лежати на новцу / парама <i>a fi doldora / plin de bani</i> <i>έχω χρήμα με ουρά</i> (= „има пара са репом“)
бити при новцу / парама / имати новца (пара) <i>a avea bani έχω χρήματα / λεφτά μαζί μου</i>	
расипати новац / бацати (расипати) паре у ветар / кроз прозор²⁶ <i>πετάω / σκorpίζω χρήμα στον αέρα</i> <i>a arunca banii pe fereastră</i>	
чувати / сакупљати беле новце / паре за црне дане <i>a strânge bani albi pentru zile negre έχω / κρατάω / μαζεύω τα άσπρα</i> <i>χρήματα για τις μαύρες μέρες</i>	
a nu face nici o para chioară / nici două parale = a nu face nici un ban chior / nici doi bani <i>нема̄ӣи ни ὕребӣјене (шуй̄ље / ὕребӣӣе) ὕаре / не бӣӣӣи ὕри новцу</i> <i>(ὕарама) δεν έχω πεντάρα / δεκάρα τσακιστή</i>	

Како се може приметити из изнетих примера, комутација се не појављује у сва три језика, негде је она сасвим подударна, понегде је само делимична:

за мале / ситне новце / паре
новац / пара капље / пада = πέφτουν τα χρήματα

Када је реч о новцу, незаобилазна је и тематика мита која се у разматраним балканским језицима исказује на безмало исти начин. И овде је могућа комутација расположивих лексема, све у зависно-

26 Упоредиво с истим фразеолошким конструкцијама у италијанском: *gettare il denaro dalla finestra*, француском: *jetar l'argent par la fenêtre* и немачком: *Geld beim Fenster rauswerfen*, док се у енглеском запажа делимично промењена унутрашња (морфосинтаксичка) структура: *to throw money down the drain*. У албанском, као и у грчком, постоји само варијанта у којој се новац баца у ветар: *i hedh paratë në erë*.

сти од језика. Док у српском фигурира само једна лексема – *мишо* – која се препознаје и у румунском као *mită* (будући преузета из словенског вокабулара), у румунском се још употребљава и грцизам *filodormă*. У грчком турцизам *μαζίσι* поседује значење које је, у односу на српски, донекле проширено те, осим напојнице (= „бакшиш“, **φιλοδώρημα**), може да означава и мито (= **δωροδοκία**). У сва три језика се врло често запажа и у говору и у писаним медијима не само аналитички глагол којим се означава подмићивање:

a da / a lua mita = дати / узети мито = παίρω (γερó) μαζίσι

него и синтетички:

подмитити = a mitui / a sfânțui²⁷ = δωροδοκó / εξαγοράζω²⁸

Са друге стране, у савременом румунском се за ознаку напојнице равноправно употребљавају две лексеме страног порекла – једна словенског – *răsplată*, а друга турског – *bacșiș*, те обе учествују у грађењу само по једног фразеологизма: док први бинарни **după faptă și răsplata** (= „према делу и награда“) нема својих адекватних парњака у српском и грчком, а приближно би се могао пренети као:

η χάρη θέλει αντίχαρη (= „услуга тражи противуслугу“)²⁹
добро се добрим враћа

дотле је други **a oferi un bacșiș** унеколико амбивалентан, означавајући, у непосредној зависности од контекста, или *ѝонудѝѝѝѝ бакшиши* или *ѝонудѝѝѝѝ мишо*. Поред ових, постоји низ фразеолошких конструкција где комутација лексема није могућа, што зависи од сваког језика понаособ. Ово јасно говори у прилог томе да су оне и даље индивидуализоване те посебно значењски, стилски и лексички обојене, као што се то види у наредним фразеологизмима:

27 У основи овог глагола налази се германизам.

28 Смисао овог глагола би одговарао српском „поткупити“.

29 Први пут је овај израз забележен код Еурипида у 1234. стиху његове трагедије *Хелене* у облику: *χάρις γαρ αντί χάριτος ελθέτω* (= „услуга за услугу нека дође“; McNugh, 2009: 67). У изразу на савременом грчком примећује се поједностављена синтакса, при чему је фокус са финалне позиције глагола пребачен на изведену сложеницу (*αντίχαρη*). У овом поступку је тако предлог замењен префиксом, а императив глагола његовим индикативом презенте, што, свеукупно сагледано, није довело до битније промене значења израза.

бити без пребијене паре <i>a nu avea (nici) un ban</i> δεν έχω ούτε λεπτό ³⁰	fără nici un ban <i>биџи њворџ = είμαι απένταρος</i> <i>/ αδέκαρος / άφραγκος</i>
зграти / направити паре <i>a face bani / parale</i> <i>κάνω / βγάζω λεφτά / χρήματα</i>	
Јудина пара = χρήματα του Ιούδα = arginți lui Iuda (= „Јудини сребрњаци”)	
знати (кога) као пару на длану <i>a ști câte parale face (cineva)</i> (= „знати колико пара чине /некога/“) <i>ξέρω (κάποιον) σαν την τσέπη (παλάμη) μου / σαν την κάλπικη δεκάρα</i> (= „знати /кога/ као свој џеп /длан/; као подмуклу десетицу“)	

a avea bani gărlă (= „имати паре [као] поток“) <i>*биџи њун као брод</i> <i>έχω λεφτά με τη σέσουλα</i> (= „имати новца са лопатом“)
a avea bani strânși la ciorap (= „имати сакупљене паре у чарапи“) <i>βάζω χρήματα στην μπάντα</i> (= „стављати паре на страну“) <i>чуваџи њаре на њомили</i>
a lua (ceva) de / drept bani buni (= „узети /шта/ право [као] добре паре“) <i>*узеџи (џџа) здраво за њоџово = *пајрνω (кати) ως δεδομένο</i>
извући и последњу пару од (кога) <i>a stoarce de bani pe (cineva)</i>
τον έχει τον парά (= „баш га има пара“) <i>биџи човек од новца / хође ња њара</i>
пара на пару иде = та λεφτά πάνε στα λεφτά / παράς κοντά με τον парά και συμφορά με τη συμφορά (= „пара на пару иде, а несрећа на несрећу“) <i>bani fac pe bani = ban(ul) la ban trage = ban pe ban</i> <i>tomește</i> (= „пара чини пару / пара привлачи пару / пара мами пару“)

30 Λεπτό (чит. лепто) је стоти део евра, одговара нашој пари.

У извесном броју данас релативно устаљених колокација такође одсуствује могућност лексичке комутације у сва три језика. Понајпре, реч је о калковима насталим према узорима (моделима) из језика економије с енглеског говорног подручја, попут:

φθηνό χρήμα = bani ieftini = јефтин новац (< cheap money)

скуп новац = ακριβό χρήμα = bani scumpi (< dear / tight money)

bani murdari / negri = прљав новац = βρώμικο / μαύρο χρήμα
(< dirty / black money)

πλαστό χρήμα = лажан / фалсификован новац = bani falși / fictivi
(< false money)

лак новац = εύκολο χρήμα = bani ușor (< easy money)

ξέπλυμα χρημάτων = spălare de bani = прање новца
(< money laundry)

У ову категорију сврстава се и изрека **time is money** која је у грчки и српски ушла као буквална преведеница *ο χρόνος είναι χρήμα* / *време је новац*, док је у румунском унеколико модификована: *timpul inseamnă bani* (= „време значи /означава/ новац“).

Занимљиво би било назначити како се у свим забележеним фразеологизмима у којима се као кључна компонента јавља нека од ранијих нумизматичких лексема по правилу не јавља комутација, односно да су то сада већ прилично чврсте структуре. У румунском једино лексеме *sfanț, gros, lăsaie, ort* те *franc* формирају следеће фразеологизме:

a nu avea nici o lăscăie / lățcaie / un sfanț

биџи без динара / џаре / швори, немаџи ни цвоњка / краџаре / филера
είμαι άφραγκος / αδέκαρος / *ταπί / *πανί με πανί

groș pe groș (= „грош на грош“)

џомила / брдо џара = ένας σωρός χρήματα / τα τάλιρα

a înșira moși pe groși (= „приповедати времена за гроше“)

*баљезіаџи / *џруђаџи = *χαζολογώ

a da ortul popii (= „дати попу орт“)³¹

tot doi bani și un ort (= „обе
паре и један орт“)

*изуџи оџанке / оџеџнуџи џаџке

*баи свеједно

*та какарώνωε

*(κάτι) δεν κάνει διαφορά

a împrușca francul

биџи декинџиран / без џребијене џаре
είμαι χωρίς δεκάρα τσακιστή

У српском се већи број фразеолошких конструкција формира уз помоћ секундарне нумизматичке лексеме *џрош*:

радити за свој грош

a lucra pentru cont propriu = κάνω κάτι για λογαριασμό μου (= „рачун“)

примити / узети (шта) под готов грош

a lua (ceva) ca bani buni (= „узети /шта/ као добре паре“)

*θεωρώ (κάτι) ως δεδομένο

радити за пребијен грош

παίρνω / κερδίζω δεκάρα τσακιστή

не вреди ни пола гроша³² = δεν αξίζει ούτε μισό γρόσι

**nu face nici cât o seară degerată* (= „не чини ни [за] смрзнути црни лук“)

док су у грчком фразеологизми формирани од различитих секундарних нумизматичких лексема:

31 Орт је у био сребрни средњовековни новчић, вредности четвртине немачког талира. Код Румуна је постојао обичај да се свештеник плати управо ортом као накнадом за његов излазак на гробље. Отуда се данас ова фразеолошка конструкција употребљава са значењем да је неко умро.

32 Упоредиво са: *не вреди ни џола луле гувана*. У језичком изразу Румуна из Војводине чује се у свакодневном говору конструкција која је калкирана управо према наведеном српском фразеологизму – *nu face cât o lulea de tutun* – и која се не препознаје у румунском у Румунији и Молдавији.

<p>δεν δίνω ένα φράγκο <i>не да̄ӣи ни њару / *не хаја̄ӣи</i> <i>a nu-i face pielea doi bani</i> (= „не чине /коме/ кожу две паре“)</p> <p>γίνομαι κίτρινος σαν το φλουρί (= „постати жут као цекин“) <i>*њобеле̄ӣи / из̄њубӣӣи боју</i></p> <p>έχεις γρόσια, έχεις μεγάλη γλώσσα³³ (= „имаш гроше, имаш велики језик“) <i>când banul cutează, cuvântul încetează</i> (= „када [се] новац осили, реч ћути“) <i>када новац њовори, савес̄ӣи љӯӣи</i></p> <p>έχεις γρόσια; ёγνοιες ёχεις! (= „имаш ли гроше? имаш бриге!“) <i>*њара никоме сре̄ћу донела није</i> <i>*când ai bani, ai și dușmani</i> (= „када имаш пара, имаш и душмана“)</p> <p>δεν ёχει оуте ёβολο / φράγκο / δεκάρα (τσακιστή) <i>нема ни жӯњу њару / цво̄њак / (њребӣјену) њару</i></p> <p>τέρμα та дњфраγκα³⁴! (= „крај са дводрахмама“) <i>нема (више) њара / *нема даље!</i></p> <p>та тάλара παντρεύουν та άλαλα (= „талири венчавају / спајају немуште“) <i>*новац њовори све језике</i> <i>*banul e ciocoli de usi multe, are trecere-n orice curte</i> (= „новац је калауз за многе браве, на сваком двору пролази“)</p>

5.2. Делимична подударност фразеологизама

Другу категорију фразеологизама представљају они код којих се уочава делимична подударност која се, у зависности од језика, испољава преко одређених структурних померања. Њихов семантички смисао је углавном непромењен, односно могуће га је (условно речено, релативно лако) препознати у неком од циљних језика / у циљним језицима:

33 Упоредиво са бинарном (геминатном) паремијом: *έχεις φλουριά; ёχεις θωριά!* (= „имаш ли цекине? имаш изглед“).

34 Ова лексема је раније означавала две драхме (синоним: *διδραχμο*), данас кованицу од два евра.

лежати на парама / купати се у парама = a se scălda în bani

(μου) τρέχουν τα λεφτά από τα μπατζάκια / φυσάει τα λεφτά (= „цуре /ми/ паре из ногавица“ / „дува у паре“)

не вреди ни две паре / ни пет пара / ни жуту банку

a nu face (nici) o para chioară / nici două parale / a nu da doi bani
δεν δίνω πεντάρα / δεκάρα / δεν αζίζει (κάνει) έναν παρά

жали пару / бити циција = λυπάται τον παρά / είμαι τσιγγούνης

a lega paraia cu zece noduri (= „везати пару са десет чворова“) / a fi zgârcit

о бήχας κι о парάς δεν κρύβονται (= „кашаљ и пара се не сакривају“)

īiri cīvāri se ne moīy sakriīi: љубав, кашаљ и сиромаштво
boala și sărăcia nu se pot ascunde (= „бол и сиромаштво се не могу сакрити“)

στοιχίζει ένα κάρο χρήματα (= „кошта једна кола пара“) = a costa pe (cineva)

o groază de bani (= „коштати /кога/ грозоту пара“)

*κοιίια ђаво и њо³⁵

не можеш имати и јаре и паре / и овце и новце

*nu poți fi și cu varza unsă și cu slănină în pod / și satul și cu punga plină
nu se poate (= „не можеш бити и са масним купусом и са сланином на тавану“ / „и сит, и пуне кесе³⁶ се не може“)

*δεν μπορεί(ς) να έχεις και τον σκύλο χορτάτο και την πίτα ολόκληρη (= „не може/ш/ да имаш и пса ситога и целу питу“)

У последњем наведеном примеру уочава се потпуна структурна неподударност између српског, румунског и грчког фразеологизма, али је зато њихова семантичка вредност апсолутно изједначена.

У сва три разматрана језика запазили смо по један фразеологизам истог семантичког домена – уз незнатне структурне (пре свега, лексичке) разлике – којим се јасно имплицира да свако од нас има право на уживање (опуштање, одмарање...):

35 Упоредиво још са румунским: *este scump al dracului (= „скуп/о/ је ђаволски“), грчким: *μου κοστίζει ο κόκος αηδόνι (= „кошта ме кукавица /као/ славуј“) те српским: *κοιίια ме као свειθοί Пејтра кајјана.

36 Овде се под кесом подразумева мала кожна врећа која је обично висила око врата и служила за ношење новца.

bani au și țigani (= „паре имају и Цигани“)
и Цигани имају *душу*
και οι παυτρεμένοι έχουν ψυχή (= „и ожењени имају душу“)

Колико је присутан јак међујезички утицај између српског и румунског, можда најбоље може илустровати следећи румунски фразеологизам у форми калка који код Румуна у Банату гласи потпуно исто као и у српском:

имати пара / новца као плеве / блата = a avea bani ca pleava
έχω λεφτά με το καντάρι / τσουβάλι / με την σέσουλα / με ουρά

а који се, као такав, не препознаје у званичном румунском: *a fi doldora / plin de bani*. Нека нам буде допуштено да назначимо и следеће – како је словенски утицај у овом погледу био знатан и у мађарском, отуда се у мађарском формирао потпуно идентичан фразеологизам са српским: *annyi a pénze, mint a pelyva*.

5.3. Нулта категорија подударности фразеологизама

На основу извршеног контрастивно-компаративног упоређења види се и да један број преводних еквивалената полазних фразеолошких конструкција припада категорији нулте структурно-семантичке подударности, а такви су и наредни:

а) **banul e ochiul dracului** (= „пара је око ђавола“) која би се могла пренети на српски путем две пословичне изреке: *новац је душоубац*, односно *новац је ловац*. Обе, баш као и румунска, подвлаче негативан смисао, указујући на погубност и опасност коју новац носи са собом;

б) **banul face din om neom** (= „новац човека чини нечовеком“). Смисао ове паремије је такође негативан, будући да указује на то да новац може врло лако преокренути човекову природу, односно да поседовање (велике количине) новца мења човекову ћуд.

Са друге стране, у грчком језику постоји паремија у којој се запажа и негативна и позитивна страна поседовања новца које дочаравају управо глаголи изведени од лексема „пакао“ (κόλαση) и „светац“ (άγιος) – **για τον παρά κολάζεσαι, με τον παρά κι αγιάζεις** (= „зарад новца одлазиш у пакао, новцем и светац постајеш“). Основна јој је порука да човек због новца и пада у велико искушење, али је истовремено у стању да њиме чини и бројна добра дела.

Исто тако, немање (довољно) новца, односно непоседовање материјалног богатства, се у српском и у румунском изража преко наредне истоветне фразеолошке конструкције путем поређења:

има пара као жаба длака = e plin de bani ca broasca de păr

Њоме се на врло ироничан и саркастичан начин означава неко да је сасвим без пара (колоквијално речено, гоља). Нестварно поређење између првог (позитивног) и другог (негативног) дела служи да би се подвукло „претходно искуство засновано на стварном контексту (...) [при чему] је значење другог дела ироничних фразема контраст или негација тврдње исказане у првом делу. И зато се та два дела не могу раздвајати“ (Шипка, 2011: 29). У грчком овакав или сличан фразеологизам није забележен. Са друге стране, оно што издваја грчки у односу на румунски и српски су фразеолошке конструкције образоване уз помоћ лексеме *μαλλί* (= „длака“, „влас“, „вуна“) која, како смо претходно навели, припада групи секундарних лексема за означавање новца. Таквих је свега неколико:

чисїї рачун, гуїа љубав = socoteală curată, prietenie lungă (= „пријатељство“)³⁹

Безмало истог семантичког садржаја се наведеној грчкој приближавају следеће паремије на румунском и српском (без структурне подударне, док се семантички могу само донекле изједначинити):

frate, frate, dar brânza-i pe bani (= „брат, брат, али сир му за паре [дај]“)
 ако смо браћа, сесѝре нам нису кесе

Грчка паремија *κάλλιον έναν φίλο παρά χίλια γρόσια* = („боље [је имати] једног пријатеља, него хиљаду гроша“)

а) и структурно и семантички је подударна са румунском *un prieten face mai mult decât o pungă cu bani* (= „један пријатељ чини више него кеса с новцима“);

б) само је семантички приближна српској *пријатељ је најбоља имовина у живоју*.

Насупрот ових мудрих поука, налази се сасвим друкчије схватање које вели да није срамота бити богат, већ (пуки) сиромаш. Одавно је познато да је људска природа грамзива и похлепна те да је склона новцу и гомилању материјалног богатства. И поред тога што је добро познато да новац „никоме не доноси срећу“, у оквиру друштвених односа се уврежило схватање, највероватније од најранијих дана робно-новчане производње, да се новцем (односно, богатством које из њега проистиче) стиче у друштву углед, благонаклоност, (страхо)поштовање, уважавање, (висок) положај те моћ. У том погледу новац функционише у друштву као својеврсни „чаробни штапић“ којим се може углавном све решити и постићи. Из тог су разлога веома интересантне наредне паремије које су за сваки разматрани језик посебне, што ће рећи да, иако између њих у потпуности одсуствују структурне подударности, семантички проносе поруку (смисао) – новцем је могуће све купити, добити, остварити, новац је заједнички језик који свима привлачи пажњу:

³⁹ У румунском постоји још једна слична паремија која гласи: *socoteală deasă e frăție aleasă* (= „густ рачун је истакнуто братство“),

ко има пара / новаца, има и угледа

έχεις παράδες; σου κάνουν τεμενάδες! (= „имаш ли паре?
праве ти дубоке наклоне“)

новци су и у искрпљеној кеси повољни* ⁴⁰

новци су трговци*

новци ситно звече, ал` далеко се чују*

prietenul omului este punga cu bani și sacul cu mălai* (= „пријатељ
човеку јесте новчаник са парама и врећа са кукурузним брашном“)

το χρήμα κάνει ρήτορα κι η φτώχεια κακομοίρη*
(= „новац ствара ретора, а сиромаштво несрећника“)

δει δη χρημάτων* ⁴¹ (= „ништа без новца“)

πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος ⁴²

пара врти тамо где бургија неће

όταν το χρήμα προηγείται, όλες οι πόρτες ανοίγουν
(= „када новац предњачи, сва се врата отварају“)
banul este ciocoi de uși multe (= „пара је калауз многих врата“) / *banul e o mică roată ce-nvârtește lumea toată*
(= „новац је мали круг који врти цео свет“) ⁴³

40 Паремиије означене звездicom немају своје ни преводне ни приближне еквиваленте на циљним језицима.

41 Аутор овог паремиолошког израза, који се данас у савременом грчком обично наводи елиптично, јесте чувени Демостен, а у оригиналу стоји: *δει δη χρημάτων, ω άνδρες Αθηναίοι, κι ανεύ τούτων ουδέν εστί γενέσθαι των δεόντων*. У преводу на српски Јована Туромана гласи: „Јер новаца треба, и без њих не може ништа од онога бити, што треба да буде“ (Демостен, 1912: 37).

42 Ауторство ове мудре изреке приписује се Протагори, а у преводу гласи: „новац је човек главно мерило свему“.

43 Упоредиво са познатом енглеском колокацијом: *money makes the world go round*.

prietenul la bani se cunoaște (= „пријатељ се по новцу познаје“)

όταν έχεις το πουγκίσου⁴⁴, όλοι είναι φίλοι σου (= „када имаш свој новчаник, сви су ти пријатељи“)

γρόσια στο πουγκί, ψάρια στο βουγι (= „ако имаш новац у врећи, купујеш и рибу на планини“)

cu bani poate omul face, orice lucru îi place (= „новцем може човек учинити све што му се свиди“)

când vei avea în mână banul, el îți face în cap planul (= „кад имаш у руци новац, он ти у глави остварује [чини] план“)

cu bani cumperi și brânză de iepuri (= „новцем купујеш и сир од зеца“)

Занимљиво би овде било назначити да се у грчком језику семантички смисао релативно доброг имућног стања исказује путем наредне паремије:

γουναράδες βρωμεροί, μα στην τσέπη όλο φλουρί (= „крзнари прљави, али пара [тј. златника] пуни џепови“)

за коју нисмо успели да пронађемо одговарајуће еквиваленте у румунском и српском (реч је о апсолутној нултој еквиваленцији)⁴⁵.

Опште је познато и то да су на Балканском полуострву (па и шире) Грци добри трговци, штедљиви и да умеју располагати новцем. Како „пара на пару иде“, односно како се новац двостуко (па и вишеструко) враћа, уколико је паметно уложен у неки посао, у грчком ову мисао изражава следећа пословица такође без својих структурних и семантичких парњака у српском и румунском:

44 Реч означава врећицу у којој се накада држао новац и која се користила уместо новчаника.

45 Како се види из буквалног превода, у њој фигурира занатлија који се бави(о) изузетно прљавим и тешким послом, али који је (био и остао) прилично уносан.

ο σπόρος κι ο παράς, αν δεν σκορπιστούν δεν αβγαταίνουν (= „семе и новац се не множе, ако се не потроше“)

Сви наведени грчки и румунски паремијски примери, као и један српски, припадају, сагледано са структурне тачке, категорији такозваних бинарних (или геминатних) фразеолошких конструкција за које је карактеристично како римовање лексичких елемената у виду асонанце и алитерације, тако и идентично место акцента⁴⁶.

7. Семантички концепти фразеологизама са компонентом *новац* у грчком, румунском и српском језику

У оквиру свих анализираних фразеологизама уочавају се наредне подгрупе која указују како на позитивна семантичка поља, у смислу да поседовање новца, самим тим и ботаства, представља корист по појединца (о томе говоре претходно указане паремије) тако и на негативна, као што су наредна:

а) имати пара

имати пара као блата / плеве / бити пун као брод

пливати / купати се у парама = a înota îн bani / aur (= „злату“)⁴⁷

лежати / спавати / седети на новцу / парама⁴⁸

б) немати (нимало) пара, при чему недостатак новца семантички указује на беду, немаштину:

46 Ради илустрације, подвучени су свега неколики примери.

47 Потпуно иста фразеолошка конструкција постоји и у мађарском: *úszik a pénzben* (= „пливати у парама“).

48 У мађарском, на пример, фразеологизам *ül a pénzén* се може посматрати као лажни пријатељ са српским *седећи на новцу / њарама*, будући да означава неког ко тиме што седи на новцу њега никоме не даје, односно указује се на веома шкртог човека.

имати пара као жаба длака = plin de bani ca broasca de răi⁴⁹

бити без иједног динара / иједне паре / на ивици банкрота

**a fi / sta / se afla pe drojdie / drojdii* (= „бити / налазити се на остатку / дну“)

**μένω στον άσο* (= „остати [тј. спасти] на `кец`⁵⁰“)

бити без пара / динара

**a nu avea nici o lăscăie*

**είμαι άφραγκος / αδέκαρος / αλένταρος / ταλί / πανί με πανί / ρέστος*

a nu avea nici o para chioară

немаиѝ ни ѝребијену ѝару / ни цвоњка

δεν έχω δεκάρα τσακιστή

φτήνια τρώει τον παρά (= „јефтиноћа једе новац“)

**сироѝињо, и Боѝу си ѝешка*

в) прецењивања / прецењености

a trăi pe lângă (cineva) ca banul cel bun (= „живети поред / некога / као добра пара“)

биѝи ѝрецењен / надуваѝи / набиѝи (коме / чему) цену

**οι τιμές χτυπάνε κόκκινο* (= „цене ударају [у] црвено“)

г) стећи / доћи до новца

млатити / стећи / правити паре

зарадити (лепе) паре

г) трошити (прекомерно) новац

49 Сличан фразеолошки обрт уочава се и у мађарском, уз незнатну лексичку модификацију – *annyi a pénzre, mint békán a toll* (= „имати пара као перја жаба“).

50 У овој фразеолошкој конструкцији је термин „кец“ преузет из картања.

бацати новац кроз прозор = a arunca bani pe fereastră = πετάω τα λεφτά / χρήματα (μου) από το παράθυρο⁵¹

профухкати / арчити паре / новац

**a uşura pe (cineva) de bani (= „ослободити /кога/ пара“)*

**σκορπίζω λεφτά στον αέρα / στους πέντε ανέμους (= „новац у ваздух / у пет ветрова“)*

κλαίω τα λεφτά μου (= „проплакати новац“)

жали, Боже, бачену њару

сврбе (кога) паре

(κάποιος) τρώει τα χρήματα (= „/неко/ једе новац“)

toți banii în punga Stanei (= „сви новци у новчанику Стане“)

**бийи расѣикућа*

**είμαι σκοπροχέρης / τρυπιοχέρης*

проћердати новац = a spânzura banii

**του τα μασάω*

потрошити до последње паре

**în rană de bani*

a mânca banii cu lingura (= „јести новац са кашиком“)

џрошиџи новац немилице

πετάω τα χρήματα / σπαταλάω άσκοπα (= „бацати новац / трошити узалуд“)

rână într-o para / rână la o para (= „све до једне паре“)

до последње паре

Посебан смисао великог и непотребног (нерационалног) трошења исказује се наредном грчком бинарном паремијом

51 И у мађарском постоји истоветан фразеологизам: *az ablakon szórja ki a pénzt.* За његову међународну раширеност треба захвалити, према мишљењу мађарског лингвисте Нађа, великом утицају Лафонтонове басне (*Le Thésauriseur et le Singe*) у којој мајмун баца кроз прозор новац богатог, али изузетно шкртог човека (Nagy, 1993: 36-37).

μέχρι να ‘ρθει η γνώση, πάει το γρόσι (= „док дође памет, одоше гроши“)

која се ни на румунски ни на српски чак ни приближно не може пренети, па је у том погледу реч о апсолутној нултој структурно-семантичкој еквиваленцији. Овај вид трошења се везује за смисао економске преваре, у смислу да се новац узалуд улаже у неки посао који, по свему судећи, неће донети корист. Супротно од ове паремије стоји наредна (такође бинарна и без одговарајућих преводних еквивалената на српском и румунском) која гласи:

κάλλιο γνώση παρά γρόσι (= „боље знање нег имање [тј. грош“⁵²])

Имајући у виду њену практичну и саветодавну функцију, тежиште јој је усмерено према главном циљу у животу – према стицању знања, односно (животне) мудрости и искуства, а не према стицању новца. Ова народна филозофија се ослања на чињеници да стечено знање може остати у трајном поседу појединца, за разлику од новца чији је карактер углавном ефемеран, те да му знање и трезвеност омогућавају рационално размишљање, самим тим и рационалан однос и поступање са новцем.

д) штедети новац

чувати беле паре за црне дане

bani buni pentru zile negre = a strânge bani albi pentru zile negre

чувати / држати паре у чарапи / у сламарици = *a ține bani la saltea*
крύβω τα χρήματα στο στρώμα / σεντούκι (= „у душеку / сандуку“)

κάνω / εξοικονομώ λεφτά

штедети паре / новац

пара на пару иде

ban la ban trage

Посебан дух штедљивости, али више сагледан са стране могућег пословног ризика који подразумева да ће се новац нужно и (из) губити, исказује наредна грчка бинарна паремија без одговарајућих семантичко-структурних еквивалената у румунском и српском:

52 Овде смо у слободном преводу хтели да сачувамо што је више могуће изворни смисао и дух грчке паремије.

πέντε αν δε χάσεις, δέκα θα κερδίσεις (= „ако не изгубиш пет, зарадићеш десет“)

ђ) безвредност

не вреди ни пет пара / ни пола гроша
nu face bani / nici (cât) o seară degerată
είναι μας πεντάρας / δεν αξίζει πεντάρα

бити ситна пара / лова **de doi bani / trei lulele**

a nu face nici o para chioară / nici două parale = a nu face nici un ban chior / nici doi bani

е) истицање / наглашавање вредности

вреди (шта) сваку пару = merită (ceva) fiicare bănuț
πιάνουν τόπο τα λεφτά μου (= „узимају место моји новци“)

ж) велика количина новца:

масне / велике / добре / огромне паре
parale bune
πολλά / τρελά λεφτά (= „велике / луде паре“)

з) шкртост / тврдичлук:

бројати сваку пару
μετρώ κάθε ευρώ (= „евро“)
a nutăra de două ori fiicare bănuț (= „бројати два пута сваку пару“)

дрхтати над паром / новцем = трέμω για τα χρήματά (μου) = a tremura după bani

a avea bani stânși la ciorap / a strânge bani la ciorap (= „имати нагомилане паре у чарапи“) *имајии њаре у сламарици*

бити тврд на пари / шкрт / циција
είμαι τσιγγούνης / χουβαρντάς / σφιχτοχέρης = a fi zgârcit / zgârie-brânză

и) стицање новца на рђав / непоштен начин:

a lua / împrumuta bani țigănești (= „узети / новац [на] цигански“)

**докоюаѝи / дочейаѝи се ѝара*

**παίρνω χρήματα με ύπουλο τρόπο*

a scutura pe (cineva) de bani / buzunarele (cuiva) (= „истрести /кога/ од новца / чије новчанике“)

**мазнуѝи / грѝиѝи коме ѝаре / новац*

**ξετινάζω τις τσέπες σε (κάποιον)* (= „истрести / упропастити / чије/ цепове“)

ј) лаковерност и/или поводљивост:

a lua (ceva) sa bani buni (= „узети /шта/ као добре паре“)

*узеѝи (шѝа) за ѝоѝов ѝрош / *здрово за ѝоѝово*

**θεωρώ (κάτι) ως δεδομένο*

к) похлепа за новцем:

бити похлепан за новцем / грамзив / лаком за новац / пару

a fi avid de bani / lacom de bani

**(με) τρώει η παλάμη μου* (= „једе /ме/ длан“)

извући и последњу пару од (кога)

a stoarce de bani pe (cineva) (= „исцедити паре од /кога/“)

**τρώω τα λεφτά (κάποιου)* (= „по/јести новац /коме/“)

Назначимо још и то да у одређеним метафоричким концептима фразеологизми са лексичком компонентом *новац* могу носити и наредно значење:

л) нечије личне незаинтересованости:

a lăsa pe (cineva) în banii / boii lui (= „оставити /кога/ у његовим парама / воловима“)

**ѝледайѝи своја ѝосла / осѝаѝи ѝо сѝрани*

δεν δίνω πεντάρα (τσακιστή) (= „не дати ни пет пара“)

љ) нечије (углавном негативне) карактеризације:

a ști câte parale face (cineva) (= „знати колике паре чине /некога/“)
 знати (кога) као злу пару / *свој цеп
 ξέρω (κάποιον) σαν την κάλικη δεκάρα / *παλάμη μου (= „знати /кога/ као
 превртљиву десетодинарку / *свој длан“)

м) испољавање нечијег незадовољства, љутње:

a lua pe (cineva) la trei parale (= „узети /кога/ на три паре“)
 *οιήτρο речима найасїи (κοϊα) = *επιτίθεμαι (σε κάποιον) λεκτικά

н) изазивања нечије негативне реакције:

a face pe (cineva) de trei parale (= „у/чинити /кога/ од три паре“)
 *разїневїиї / разбеснейи (κοϊα) = *εξοργίζω (κάποιον)

Исто тако, из примера се запажа да највећи проценат свих забележених фразеолошких конструкција припада категорији стицања и трошења новца у којима новац носи своје основно значење.

8. Закључак

*Toți se plâng de bani, de minte nimeni.*⁵³
 (румунска народна пословица)

На основу анализираних примера, могуће је да се увиди следеће:

1. И поред тога што у формирању свих забележених фразеологизама учествује један број лексема различитог етимолошког порекла, које се односе на појам новца, апсолутну превагу ипак односе лексеме *новац* / *їара* (*їаре*) у српском, *λεφτά* / *χρήμα(τα)* у грчком те *ban(i)* у румунском. У сва три језика се као парасинонимна јавља и турцизам *παράς* / *para*. У овом погледу се уочава међулексичка подударност. Исто тако, код свих фразеологизама

53 „Сви плачу за парама, за памећу нико“ (превод је наш).

- код којих је уочена комутација указаних лексема не долази ни до промене смисла нити значења фразеолошких конструкција.
2. Све и даље сачуване у језику лексеме страног порекла (а које су биле средство плаћања у ранијим историјским периодима) носе искључиво конотацију мале новчане вредности, односно „ситнине“.
 3. Комутација лексема код свих фразеологизама образованих од кључне нумизматичке лексеме која је ушла у сваки од разматраних језика у ранијим историјским периодима није могућа, с обзиром да је реч о сада већ петрифицираним конструкцијама.
 4. Између фразеолошких слика разматраних савремених балканских језика преовлађује релативно јасно дефинисана идиотипичност у погледу састава (односно, унутрашње грађе) и семантике када је реч о фразеологизмима са кључном речју *новац*. У односу на укупан број свих забележених фразеологизама, они учествују са 71,42%, односно реч је о 175 примера.
 5. Између три фразеолошке слике уочено је:
 - а) потпуно структурно-семантичко поклапање у 67 примера, што чини 27,34% од укупног броја забележених фразеолошких јединица, и то између грчког и румунског (17), румунског и српског (32) те грчког и српског (18);
 - б) делимично структурно-семантичко поклапање у 51 пример, односно у свега 20,81%;
 - в) нулто структурно-семантичко поклапање у 127 примера, односно 51,83%.
 6. Код свих забележених паремија, без обзира на полазни језик, уочен је углавном апсолутни нулти степен структурно-семантичке еквиваленције.
 7. Највећи степен подударности како у структури тако и у семантици исказује се код четири наредна концепта:
 - а) концепта немања новца, б) концепта трошење новца,
 - в) концепта штедње новца, г) концепта тврдичлука.
 8. Све уочене разлике, а посебно оне уколико имамо на уму нулти степен структурно-семантичке подударности, недвосмислено указују на то да је сваки народ на свој особит друштвено-културолошки и практичан начин приписао новцу ону улогу и значај који је за њега био од посебне важности.

9. Све ово указује на то да у сва три језика преовлађују како друкчији начини концептуализације фразеологизама тако и сасвим друкчији начини фразеологизације. У овом погледу се може рећи да су разматрани балкански језици сасвим хомотипични.
10. Разматране фразеолошке конструкције у сва три језика тичу се не само човековог емотивног стања, односно понашања, у вези са новцем него и описују друштвене класно-економске односе. У културолошком погледу, чињеница је да су одувек или поседовање новца или беспарица знатно утицали и на успостављање и на одржавање веза између људи. А како су показале и паремије које се тичу моћи коју новац пружа, сва три народа су изградила јасан морално-социјални став – да није рђаво бити имућан, с обзиром да је новац „универзални језик“ који се у сваком друштву одлично разуме.
11. Закључци нашег контрастивног и компаративног сагледавања фразеолошких јединица одабраних на основу кључне речи *новац* могу имати значај и примену код превођења са неког или на неки од разматраних балканских језика. Познато је да културолошки аспект игра важну улогу у процесу превођења те да на себи својствен начин „боји“ појединачне лексеме. Кроз препознавање тих боја зближавамо се како са језиком, тако и са менталитетом и културом једног народа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Извори

а) једнојезични речници:

Croitoru-Bobârniche, N. (1996). *Dicționar de argou al limbii române*. Slobozia: Editura Arnina.

Κριαράς, Ε. (1995). *Νέο Ελληνικό λεξικό – Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

- Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας* (Β' έκδοση). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Оташевић, Ђ. (2012). *Фразеолошки речник српској језика*. Нови Сад: Прометеј.
- Речник српскохрватској књижевној језика* (1-6). (1995). Нови Сад: Матица Српска.
- Речник српскохрватској књижевној и народној језика САНУ* (том 1-19). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Τεγόπουλος – Φυτράκης. *Ελληνικό λεξικό* (δέκατη έκδοση). Αθήνα: Εκδόσεις Αρμονία, 1995.

http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/
<https://dexonline.ro/>
<http://www.gnomikologikon.gr/greek-proverbs.php?page=15>

б) двојезични речници на балканским језицима:

- Војаци, А. *Српско-јрчки речник* (3. издање). (1997). Θεσσαλονίκη: s.e.
- Мутавцић, П. *Грчко-српски речник идиома*. (1. издање). (2007). Београд: ИК Јасен.
- Марковић, А. *Српско-јрчки речник* (1. издање). (2001). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μιχάλη Σιδέρη.
- Стојановић, М. – Балаћ, А. (2009). *Грчко-српски речник* (2. издање). Београд: Завод за уџбенике.
- Ρουμανο-νεοελληνικό λεξικό* (coordinare finală: Lia Brad-Chisacof). (2007). Bucureşti: Editura Demiurg.
- Tomici, M. (1986). *Dicţionar român-macedonean / Романско-македонски речник*. Bucureşti-Скопје: Editură Ştiinţifică şi enciclopedică-Македонска книга.
- Tomici, M. (1986). *Dicţionar macedonean-român / Македонско-романски речник*. Bucureşti-Скопје: Editură Ştiinţifică şi enciclopedică-Македонска книга.

в) двојезични речници на другим страним језицима:

- Bantaş, A. (1998). *Dicţionar englez-român/român-englez*. Bucureşti: Teora.
- Collins Ελληνο-αγγλικό λεξικό*. (2003). Glasgow: Harper Collins Publishers.
- Collins Greek-English Dictionary*. (1997). Glasgow: Harper Collins Publishers.
- Dizionario Greco moderno-Italiano, Italiano-Greco moderno*. (2006). Bologna: Zanichelli editore.
- English-Greek Advanced Dictionary* (Ακαδημαϊκή Έκδοση 2006). Αθήνα. Εκδόσεις Ματζέντα.

- Ευαγγελόπουλος, Α. (2007). *Ελληνο-Αγγλικό Λεξικό ιδιωματισμών, παροιμιών, ρητών*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μιχάλη Σιδέρη.
- Marin, S. (2005). *English-Greek Lexicon of Idioms and Slang*. Athens: Aheadbooks.
- Marin, S. (2010). *Greek-English Lexicon of Idioms and Slang* (2nd edition). Athens: Aheadbooks.
- Stavropoulos, D. N. (2012). *Oxford Greek-English Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Stavropoulos, D. N. – Horby, A. S. (2011). *Oxford English-Greek Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Τσουκανάς, Α. (1997). *Γερμανο-ελληνικό λεξικό*. (2η έκδοση). Εκδόσεις Κακουλίδης.
- Τσουκανάς, Α. (1996). *Ελληνο-γερμανικό λεξικό*. (1η έκδοση). Εκδόσεις Κακουλίδης.

г) тројезични речник:

- Fotea, M. – Țăranu, E. (2004). *Dicționar frazeologic român selectiv, cu echivalente în limbile franceză, engleză, neogreacă*. Iași: Lumen.

2. БИБЛИОГРАФИЈА

- Aglietta, M. – Orléan, A. (2004). *Novac i suverenost*. Zagreb: Tehnička knjiga-Golden marketing.
- Camerer, C. – Loewenstein, G. – Prelec, D. (2005). Neuroeconomics: How Neuroeconomics Can Inform Economics. *Journal of Economic Literature*. Vol. XLIII (March, 2005), 9–64.
- Ciorănescu, A. (2002). *Dicționarul etimologic al limbii române*. București: Editura Saeculum I.O.
- Davidson, J. (1998). *Courtesans and Fishcakes: The Consuming Passions of Classical Athens*. London: Fontana Press.
- Демосџинове беседе* (превео, објаснио и предговор написао др Јован Туроман). (1912). Београд: СКЗ.
- Graziani, A. (2003). *The Monetary Theory of Production*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hrvatska enciklopedija*. (2005). svezak 7, *Mal-Nj*. (glavni urednik: August Kovačec). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”.
- Lang, E. (1983). „Lexikon als Modellkomponente und Wörterbuch als lexikographisches Produkt: ein Vergleich als Orientierungshilfe“. У: Joachim Schildt – Dieter Viehweger, Hrsg. *Lexikographie von heute und das Wörterbuch von morgen. Analysen — Probleme — Vorschläge* (Linguistische Studien Reihe A, Arbeitsbericht 109). (pp. 76–91). Berlin [DDR]: Akademie-Verlag.

- Мала енциклопедија Просвета - ошћиа енциклопедија.* (1978). (треће издање). Књига 2: Југославија, К-П. Београд: Просвета.
- Mankiw, N. G. (2006). *Osnove ekonomije*. Zagreb: Mate.
- Маслова, В. А. (2007). *Линвокултуролоија* (3-е издание). Москва: Издательский центр „Академия“.
- McHugh, J. F. (2009). *A Critical and Exegetical Commentary on John 1-4*. London – New York: T&T Clark International.
- Mishkin, F. S. (2007). *The Economics of Money, Banking and Financial Market* (Alternate Edition). Boston: Addison Wesley.
- Мршевић–Радовић, Д. (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синџајме у савременом српскохрватском језику*. Монографије. Књига LX. Београд: Филолошки факултет.
- Nagy, O. (1993). *Mi fán terem?* Budapest: Gondolat-Talentum.
- Păun, C. (2010). Banii, băncile centrale, politica monetară și reglementarea sistemului bancar modern. *Revista Oeconomia*. No. 2 (2010), 1–22.
- Пермяков, Г. Л. (1988). *Основы структурной паремологии*. Серия „Исследования по фольклору и мифологии Востока“. Москва: Издательство „Наука“.
- Smithin, J. N. (2000). *What is Money?* London: Routledge.
- Spinella, M. – Yang, B. – Lester, D. (2007). Development of the Executive Personal Finance Scale. *International Journal of Neuroeconomics*. No. 117, 301–313.
- Spinella, M. – Yang, B. – Lester, D. (2008). Prefrontal Cortex Dysfunction and Attitudes Toward Money: A Study in Neuroeconomics. *The Journal of Socio-Economics*. No. 37 (2008), 1785–1788.
- Tobin, J. (2008). The New Palgrave Dictionary of Economics (edited by: Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume). (доступно на следећој страници интернета: http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_M000217> doi:10.1057/9780230226203.1126).
- Weber, B. – Rangel, A. – Wibral, M. – Falk, A. (2009). The Medial Prefrontal Cortex Exhibits Money Illusion. *PNAS*. Vol. 106, No. 13 (March 31, 2009). 5025–5028.
- Шипка, М. (2011). Структура и значење ироничних фразема у српском језику. *Наш језик XLII*, св. 3–4 (2011), 25–28.

Predrag Mutavdžić
Dina Dmitrović
Anastassios Kampouris

IDIOMATIC EXPRESSIONS CONTAINING THE LEXEME *MONEY* IN CONTEMPORARY GREEK, ROMANIAN AND SERBIAN

Summary

In the history of human society, money has always played an active role which could be described as a role of a mediator with so-called “hypnotic” power and strong symbolical meanings. As it gradually became one of dominant factors in human life, it gradually entered as a key word in many idiomatic expressions in almost every language in the world. Therefore, the main focus of this paper is on idiomatic expressions and paremias in three contemporary Balkan languages – Greek, Romanian and Serbian which are constructed either by using the primary lexeme *money* or by using any secondary lexemes (such as *grosh*, *thaler*, *kreutzer* etc.) which used to be formal currencies in former historical periods. These idioms, which do not form a large thematic group, have been analysed both comparatively and contrastively. As there is a large variety of denominations of money in idioms in each of the aforementioned languages, there are some instances where free commutation of lexemes is either possible (the meaning remains unchangeable) or impossible because they have already become petrified constructions.

Based on the conducted analysis, the results show that in terms of structure zero phraseological equivalence is predominant (127 examples, 51,83%), while in terms of semantics absolute concordances amongst the selected idioms have been noted only in the following four concepts: “lack of money”, “money spending”, “money saving”, “stringiness”. This is not so peculiar, if we bear in mind the fact that people have had more or less universal relation(s) to money, that money in each and every society has had a slightly different role and that particular significances have been associated with it in time due to special socio-cultural differences. Having in view how the “picture of money” is represented in the three examined Balkan languages, it can be concluded that it is homotypical, as different ways both of construction and conceptualization of idiomatic expressions prevail in each language.

Key words: money, contemporary Greek, Romanian, Serbian, idiomatic expressions, equivalency